

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ПОБУДОВИ СИСТЕМИ МІКРОКРЕДИТУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

О.О. Олійник, кандидат економічних наук

Визначено історичні етапи розвитку концептуальних підходів щодо розвитку мікрокредитування аграрного сектору економіки на заході. Обумовлено завдання, виконання яких необхідно забезпечити в процесі створення системи мікрокредитування сільського господарства. Обґрунтовано ключові фактори успішного розвитку мікрофінансових інститутів для агровиробників та домогосподарств у сільській місцевості.

Мікрокредитування, мікрофінансування, мікрофінансові інститути, аграрний сектор економіки.

Проблеми мікрокредитування аграрного сектору економіки безпосередньо пов'язані з проблемами мікрофінансування домогосподарств у сільській місцевості. Немає сенсу ізолювати розглядати мікрокредитування аграрного сектору економіки від мікрофінансування домогосподарств у сільській місцевості. Останні є не тільки виробниками сільськогосподарської продукції, але й основою сільських громад. Особисте споживання домогосподарств неможливо розділити з їх виробничим споживанням.

Нині домогосподарства виробляють близько половини ВВП сільського господарства України, використовують близько 40 % сільськогосподарських угідь, але проблематика їх фінансового забезпечення залишається недостатньо дослідженою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній літературі відсутні концептуальні підходи до розбудови фінансово-кредитної системи для забезпечення фінансових потреб цієї категорії товаровиробників сільськогосподарської продукції. Тому доцільним є вивчення зарубіжного досвіду з метою його адаптації до вітчизняних реалій.

Вивченням питань мікрофінансування сільського господарства займалися такі іноземні фахівці: А.Гонзалес, М.Зеллер, Р.Мейр, Й.Стігліц, М.Шарма тощо. Завдяки роботам цих вчених сформульовано підґрунтя для подальших наукових досліджень.

Мета дослідження – обґрунтування завдань та ключових факторів успішного розвитку, які слід враховувати під час створення системи мікрокредитування сільського господарства.

Виклад основного матеріалу. Задоволення фінансових потреб дрібних товаровиробників підпадає під визначення мікрофінансування у західній літературі, що означає здійснення малих за розміром фінансових

трансакцій для сільськогосподарських малих та середніх підприємств (МСП) та домогосподарств у сільській місцевості [3].

Концептуальні підходи щодо мікрофінансування на заході пройшли декілька етапів.

У 1960-1970 рр. загальний підхід до збільшення кредитування сільського господарства базувався на парадигмі прямого субсидування кредитів [9]. Суть останньої полягала в тому, що держава, як правило, втручалася у функціонування фінансових ринків, щоб забезпечити збільшення пропозиції кредитів та зменшення процентних ставок за сільськогосподарськими кредитами. Зокрема держави вдавалися до таких заходів: надання дешевих кредитних ресурсів кредиторам, підтримання ініціатив щодо відкриття відділень у сільській місцевості, створення державних сільськогосподарських банків [3]. Як підтвердив практичний досвід, ці спроби вирішення питання пожвавлення кредитування сільського господарства не мали бажаного ефекту на розвиток сільськогосподарського виробництва, до того ж зазначені заходи виявилися дорогими і неефективними внаслідок низької зворотності кредитів [8].

Ця парадигма мала недоліки, що обумовлені вирішенням таких основних питань як проблеми відбору, примусового виконання [1].

Невдачі старої парадигми призвели до необхідності побудови нової парадигми в 1980-х рр., суть якої полягала в підтримці фінансового посередництва, зокрема створення мікрофінансових інститутів (МФІ) [8]. При цьому в країнах, що розвиваються почався процес закриття державних банків, лібералізація фінансового ринку, розвиток мікрофінансування еволюційним шляхом. Нова парадигма будувалася на створенні стійких фінансових інститутів, а не на підтримці дешевої пропозиції кредитів, ставленні до позичальників та заощадників як до клієнтів, а не як до бенефіціарів, на встановленні такої ціни на продукти та послуги МФІ, які б покривали затрати та ризики [3]. Нова парадигма переглянула роль різних сторін, які беруть участь у забезпеченні фінансових послуг для сільського господарства, особливо держави. Державні субсидії були перенаправлені на створення нових МФІ для забезпечення беззбитковості шляхом покриття витрат [8].

Отже, нова парадигма фокусується на створенні сталої фінансово-кредитної системи і впровадженні політики беззбитковості МФІ. Вона визнає, що високі трансакційні витрати і ризики, які є частково результатом інформаційної асиметрії і морального ризику [6] у взаємовідносинах між фінансовими посередниками і клієнтами, є головною причиною розриву між попитом і пропозицією. Таким чином, нова парадигма наголошує на пошуку технологічних та інституційних інновацій, щоб зменшити затрати та ризики фінансових посередників. Але нова парадигма не проголошує принцип, що «фінансова система, яка не регулюється, може сама по собі функціонувати оптимально» [2]. Нова парадигма дивиться позитивно на лібералізацію фінансового ринку (щодо формування процентної ставки), вважає її (лібералізацію) необхідною, але недостатньою умовою розвитку фінансово-

кредитної системи. Фінансово-кредитна система сама по собі не може забезпечити технологічні та інституційні інновації в процесі обслуговування домогосподарств у сільській місцевості, для цього необхідно залучати державні інвестиції, які б забезпечили запровадження цих інновацій. У контексті нової парадигми державні інвестиції в першу чергу спрямовуються на ініціативи, які пов'язані з працею і знаннями, водночас, набагато менше на ініціативи, які пов'язані з капіталом, як це було в попередній парадигмі [10].

Отже, нове бачення розвитку мікрофінансування базується на розвитку МФІ.

Зарубіжний досвід засвідчує, що розвитку МФІ сприяє допомога міжнародних організацій. Так, Р. Мейер стверджує, що МФІ мають значну користь від зовнішньої підтримки, яка може здійснюватися різними шляхами, що сприяє їх значному розвитку [4].

Перше, в чому полягає допомога міжнародних організацій – це захистити МФІ від загрози щодо встановлення обмежень розміру процентних ставок із боку уряду. Основний фактор успішності МФІ в багатьох країнах – це можливість з боку МФІ встановлювати такий розмір процентних ставок, який дозволяє покривати затрати і ризики. Роль міжнародних організацій полягає саме в тому, що вони консультують уряди щодо обмеженого втручання держави в діяльність МФІ, що дозволяє останнім вибирати таку модель функціонування, яка дозволить на сталій основі поширювати мікрокредитування на нерозвинуті сільськогосподарські ринки і сільські території.

Наступним вагомим внеском міжнародних організацій є їх фінансова допомога щодо створення МФІ та розбудови фінансової інфраструктури, що є більш ефективним заходом, ніж субсидування процентних ставок. Зокрема допомога міжнародних організацій може полягати в консультаціях та фінансових інвестиціях щодо зміцнення прав власності, створення реєстру застав, бюро кредитних історій, а також спеціальних судів для кредитних неплатників тощо.

При створенні системи мікрофінансування сільського господарства слід дотримуватися виконання трьох основних завдань:

- 1) забезпечення фінансової стійкості, яка полягає в покритті витрат доходами;
- 2) забезпечення широти та глибини охоплення;
- 3) забезпечення добробуту домогосподарств у сільській місцевості (завдання впливу на добробут).

Всі ці три завдання мають тісний взаємозв'язок між собою, а також створюють синергетичний ефект.

Синергетичний ефект полягає в такому. По-перше, фінансова стійкість є основним критерієм, який забезпечує бажання клієнтів мати з МФІ тривалі відносини, зокрема це стосується заощадників. Отже, краща фінансова стійкість може позитивно вплинути на охоплення. По-друге, фінансова стійкість вимагає від МФІ бути чутливішим до потреб клієнтів, що в свою чергу спричиняє покращення продуктів, операцій та охоплення.

Як наслідок, удосконалені фінансові продукти створюють кращі економічні вигоди для клієнтів, що забезпечує покращення їх добробуту.

Кожна держава по-різному ставиться до вагомості кожного з трьох зазначених вище завдань.

У цілому внаслідок ринкових криз держава відіграє вагомую роль у розвитку фінансово-кредитної системи [2, 7]. Але з іншого боку, внаслідок того, що держава може бути неспроможна виправити недосконалості ринку, а також внаслідок соціальних альтернативних витрат існують обмеження щодо державних інвестицій у мікрофінансування.

У процесі переходу до нової парадигми також змінювалися завдання фінансової політики. Спочатку наголос ставився на збільшення охоплення МФІ бідних як з точки зору масштабу, так і глибини (бідніших із бідних). Надалі акцент змістився на досягнення фінансового сталого розвитку, тобто необхідність досягнення фінансовими інститутами покриття своїх витрат. Далі дослідження показали наявність взаємозв'язку між покращенням глибини охоплення та досягненням фінансового сталого розвитку. Це впливає з такого пояснення: трансакційні витрати мають значну питому вагу у фіксованих витратах. Таким чином, одиниця витрат для малих кредитів є більшою порівняно з одиницею витрат для великих кредитів. Закономірність зменшення одиниці трансакційних витрат зі збільшенням розміру трансакції створює взаємозв'язок між зростанням охоплення домогосподарств у сільській місцевості та фінансовим сталим розвитком. Щоб покрити високі затрати на кредити МФІ повинні або встановлювати високі процентні ставки, або використовувати стратегію ефекту масштабу.

У контексті третього завдання створення системи мікрофінансів, якщо для реалізації підтримки МФІ вимагається здійснення державних інвестицій, то передбачається досягнення позитивного впливу на економічне зростання та зменшення бідності, а також підвищення продовольчої безпеки.

Проведення інституційних інновацій потребують державної підтримки. Дійсно всі МФІ для охоплення великої кількості бідних клієнтів потребують державної підтримки для покриття витрат. Але це породжує питання ефективності таких державних інвестицій. Отже, для оцінки наскільки такі державні інвестиції є економічно ефективними необхідно зіставити соціальні вигоди з соціальними витратами.

Існує також взаємозв'язок між завданнями впливу на добробут і забезпечення фінансової стійкості. Так, М.Шарма і Г.Бученредер [5] зазначали, що вплив може бути посилений через надання додаткових фінансових послуг, таких як маркетингові або навчання позичальників, що в свою чергу підвищує рентабельність проектів, що кредитуються.

Також може бути взаємозв'язок між завданнями впливу на добробут і забезпеченням глибини охоплення, який полягає в такому. Домогосподарства можуть виграти від мікрофінансування в основному шляхом згладжування свого споживання за рахунок поліпшення управління власними заощадженнями і за рахунок позикових коштів.

Таким чином, розширення фінансових послуг може покращити добробут домогосподарств.

Різні види МФІ можуть класифікуватися за двома ознаками: правовим статусом та технологіями кредитування. За правовим статусом МФІ можна розподілити на кредитні проекти, кредитні спілки, сільські банки та мікробанки [10].

Ключовими умовами успішного розвитку МФІ для агровиробників є індивідуальний характер кредитування та максимальне адаптування умов кредитних договорів до потреб клієнтів (дизайн фінансових продуктів) [3].

Більшість МФІ в країнах, що розвиваються, використовують підхід при кредитуванні, що один розмір підходить всім, що потребує адаптування клієнтів до інституційних потреб. Але такий підхід є зручним для домогосподарств із періодичним надходженням готівки та незручний для фермерів та інших клієнтів із сезонними потоками надходження грошей. Він є ефективним у разі надання невеликих кредитів у рамках року на фінансування робочого капіталу для певної групи позичальників, які отримують однакові суми. Кредитування за такого підходу характеризується такими умовами: щомісячне або щотижневе погашення кредиту ануїтетним способом, проценті ставки фіксовані і встановлюються незалежно від мети та розміру кредиту, а також ризикованості клієнта.

Такий жорсткий підхід був зручним для кредитора, сприяв обліку та забезпечував чітке усвідомлення позичальниками своїх зобов'язань. Але він призводив до відсіву частини клієнтів, яких не задовольняли такі жорсткі стандартні умови, та провокував зловживання.

Індивідуальне кредитування намагається вирішити ці проблеми. Воно передбачає, що МФІ повинні оцінювати кожного клієнта з точки зору фінансового стану, платіжної здатності, бізнесових та персональних ризиків. Слід мати на увазі, що цей процес значно збільшує трансакційні витрати, але вони знижуються під час подальшого кредитування тих же самих клієнтів.

Для обґрунтованої оцінки агроклієнтів необхідні значні професійні навички працівників МФІ.

МФІ часто стимулюють повернення кредитів, вимагаючи певну заставу, навіть якщо вона носить швидше символічний характер, ніж має реальну вартість. Ідея полягає в тому, що номінальна вартість або вартість використання для позичальника має більше значення, ніж ринкова вартість заставленого майна.

Також слід враховувати, що доступ до майбутніх кредитів стає важливим стимулом для погашення, тобто коли отримання нових кредитів вважається більш вигідним, ніж дефолт. Тому МФІ намагаються встановити довгострокові відносини з клієнтами, забезпечити довгострокову стабільність, швидко розширити надання нових кредитів, щоб клієнти повторно зверталися, перешкоджати клієнтам отримувати запозичання з інших джерел, збільшити розмір кредитів відповідно до збільшення боргового потенціалу, забезпечити достатній рівень ліквідності, щоб клієнти завжди зверталися за кредитами в разі відсутності коштів.

Індивідуальне кредитування вимагає децентралізації прийняття рішень кредитними працівниками, які працюють у відділеннях, що далеко розташовані від головних офісів, оскільки рішення повинні приймати швидко відповідно до заявок фермерів в обсягах і в терміни, які є необхідними для задоволення неоднорідних потреб останніх. У зв'язку з цим МФІ використовують різні варіанти щодо підбору персоналу для обслуговування фермерів та домогосподарств у сільській місцевості. Одні відбирають досвідчених кредитних працівників для обслуговування сільськогосподарського ринку і навчають їх основам тваринництва і рослинництва. Інші наймають персонал, який обізнаний у сільському господарстві, і навчають їх банківській справі. Деякі воліють наймати та навчати місцевих співробітників, очікуючи, що вони швидше за все будуть задоволені працювати в їх місцевій громаді, в той час як інші здійснюють постійну ротацію кадрів, щоб останні не були обтяжені родинними зв'язками та іншими зобов'язаннями. Багато МФІ використовують кредитні комітети для розгляду заяв і прийняття рішень, таким чином молодші співробітники навчаються у досвідчених. Графік роботи кредитних працівників повинен бути адаптований до сезонності в сільському господарстві і створення стимулів повинно бути відрегульовано відповідно до відмінностей зростання портфелів для сільських та міських кредитних працівників.

Принципово важливим для нормального функціонування МФІ є створення належних інформаційних систем управління. Системи ведення записів на паперовій основі можуть ефективно обслуговувати тисячі стандартних кредитів при групових програмах кредитування, але індивідуальне кредитування вимагає побудову системи з більшою гнучкістю, щоб управляти фермерськими кредитами з різними графіками погашення. Інформаційні системи МФІ повинні забезпечувати своєчасні звіти з моніторингу та верифікації для всіх рівнів операцій. Кредитні фахівці вимагають своєчасних звітів погашення, щоб вони могли відразу зв'язатися з простроченими боржниками. Менеджери повинні контролювати ефективність кредитних працівників для запровадження системи стимулювання, оцінки диверсифікації портфеля кредитів, а також відстеження повернення кредитів, реструктурування кредитів, видачі нових кредитів і пролонгації кредитів. Відсутність ефективної інформаційної системи управління може обмежити індивідуальне кредитування.

Крім того, останнім часом наголошується вагома роль у розбудові мікрофінансування, крім МФІ інших агентів, таких як постачальники засобів виробництва, переробники, сільські організації. Зокрема особливо в останні роки підвищився взаємозв'язок МФІ та агропромислових компаній. Це обумовлено такими факторами. МФІ мають знання та досвід, мережу, технології, що необхідно для сталого забезпечення фінансовими продуктами. Агропромислові компанії знають кінцевих споживачів, культуру, ціни, ринки та виробничі обмеження. Інколи останні вже мають мережу поставки товарів із залученням кредитів для фермерів. Існують такі форми партнерства МФІ та агропромислових компаній: тільки

на певних сегментах у ланцюжку доданої вартості, наприклад між МФІ і сховищами, МФІ та експортерами; охоплення всього ланцюга доданої вартості; партнерство може бути пряме і непряме, наприклад спричинене третьою стороною, такими як неурядові організації.

Висновки. Концептуальні підходи щодо розвитку мікрофінансування на заході переживали декілька етапів. Нове бачення розвитку мікрофінансування базується на розвитку мікрофінансових інститутів (МФІ). Зарубіжний досвід засвідчує, що розвитку МФІ повинна сприяти зовнішня допомога як держави (уряду), так і міжнародних організацій. При створенні системи мікрофінансування сільського господарства необхідним є виконання трьох основних завдань: забезпечення фінансової стійкості, яка полягає в покритті витрат доходами; забезпечення широти та глибини охоплення; забезпечення добробуту домогосподарств у сільській місцевості. Ключовими факторами успішного розвитку мікрофінансових інститутів для агровиробників та домогосподарств у сільській місцевості є дизайн (адаптування) фінансових продуктів відповідно до потреб саме цієї категорії споживачів фінансових послуг, індивідуальне кредитування, децентралізація та належне кадрове забезпечення (персонал), а також створення відповідних інформаційних систем управління.

Список літератури

1. Hoff K., Stiglitz J.E. "Introduction: Imperfect Information and Rural Credit Markets-Puzzles and Policy Perspectives," *The World Bank Economic Review*, 1990, Vol. 4, No. 3, A Symposium Issue on Imperfect Information and Rural Credit Markets, 235-50.
2. Krahnen J.P., Schmidt R.H. *Development finance as institution-building: A new approach to poverty-oriented banking*. Boulder, Colorado: Westview Press, 1994.
3. Meyer R.L. *Microcredit and Agriculture: Challenges, Successes, and Prospects*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.incofin.com/sites/default/files/attachments/publications/Microfinance%20and%20agriculture.pdf>
4. Meyer R.L. *Subsidies as an Instrument in Agricultural Development Finance: Review*. Joint Discussion Paper of the Joint Donor CABFIN Initiative, World Bank, Washington, DC, 2011.
5. Sharma M., Buchenrieder G. *Impact of Microfinance on Food Security and Poverty Alleviation: A Review and Synthesis of Empirical Evidence*. In: Zeller, M. and R.L. Meyer (eds.) 2002. *The triangle of microfinance: Financial sustainability, outreach, and impact*. John Hopkins University Press (in collaboration with IFPRI), 2002.
6. Stiglitz J., Weiss A. Credit rationing in markets with imperfect information // *The American Economic Review*. – 1981. – June. – № 3. – Vol. 71.
7. Stiglitz J.E. *The Role of the State in Financial Markets*. IPR Paper 56, Institute for Policy Reform, Washington, D.C., 1992.
8. *What Can Microfinance Contribute to Agriculture in Developing Countries?* Proceedings from the International Conference Paris, 4-6 December 2007.
9. Yaron J., McDonald P., Benjamin Jr., Gerda L. Piprek. *Rural Finance: Issues, Design, and Best Practices, Environmentally and Socially Sustainable Development Studies and Monographs Series 14*, World Bank, Washington, DC, 1997.

10. Zeller M. Models of Rural Financial Institutions. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spanish.microfinancegateway.org/files/20074_20074.pdf.

Определены исторические этапы развития концептуальных подходов к развитию микрокредитования аграрного сектора экономики на западе. Обусловлены задачи, которые следует соблюдать при создании системы микрокредитования сельского хозяйства. Обоснованы ключевые факторы успешного развития микрофинансовых институтов для агропроизводителей и домохозяйств в сельской местности.

Микрокредитование, микрофинансирование, микрофинансовые институты, аграрный сектор экономики.

The historical stages of development of conceptual approaches to the development of micro-credit of the agriculture in the west are defined. The triangle of microfinance, which reflects the three objectives of a micro-credit system in agriculture, is determined. The key factors of successful development of microfinance institutions for agricultural producers and rural households are substantiated.

Microcredit, microfinance, microfinance institutions, the agricultural sector of the economy.

УДК 336.77:631.11

ОСОБЛИВОСТІ КРЕДИТУВАННЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

Г.О. Скрипник, кандидат економічних наук

Розглянуто сучасні тенденції та особливості кредитування малих і середніх сільськогосподарських підприємств за рахунок комерційних банків. Запропоновано для розширення обсягів кредитування розвивати нові фінансові інституції – кредитні спілки, які повинні відігравати ключову роль у мікрокредитуванні сільськогосподарського виробництва, а в майбутньому мають стати надійною підставою для створення кооперативних банків в Україні.

Кредитування, малі і середні підприємства, аграрне виробництво, комерційні банки, кредитні спілки.

Ефективна діяльність підприємств малого та середнього бізнесу, забезпечення стабільного зростання, підвищення рентабельності і конкурентоспроможності в умовах ринкової економіки значною мірою